

PERTTI KETTUNEN

Kriittinen tutkimus markkinatalouden viidakossa, kuuleeko kukaan, uskooko kukaan, muuttuuko mikään?

ITSEOHJAUTUVA GLOBAALI KASVUTALOUS

Pitkälti yli 100 vuotta on maailmamme astellut samaan suuntaan. Nykyisen kaltaisen teknologisen ja taloudellisen osaamisen perusteet luotiin 1800-luvun lopulla. Niille on rakennettu runsaassa sadassa vuodessa se maailma, jossa nyt elämme. Tutkimukseen ja osaamiseen perustuva yritys-toiminta on yhdessä markkinatalouden ideologian kanssa ollut keskeinen suunnan antaja. Hyvin on menestytty ja vaurastuttu. Kahdessa maailmansodassa on kehityksen suuntaa testattu ja se on kestänyt. Viimeisten 30 vuoden ajan kehityksen vauhti on ollut kova. Maailmanlaajuinen kiivaan kilpailun markkinatalous yltää jo maailman joka nurkkaan. Olemme luoneet kasvutalouden, ilmiön, joka näyttää olevan itseohjautuva, globaali ja kriiseillä itseään ohjaava. Markkinataloutemme on viidakon kaltainen, alati uudistuva, runsas ja värikäs, täynnä elämää ja yllätyksiä.

Liiketaloustieteellinen tutkimus on kulkenut saman tien kuin yritystoimintakin. Se syntyi uudenlaisen maailmanlaajuiseksi pyrkivän yritystoiminnan alkuvaiheessa 1800-luvun lopulla. Suuret yritykset tarvitsivat uutta teknistä ja taloudellista tietoa. Liiketaloustieteellinen tutkimus syntyi, kauppa- ja korkeakouluja nousi maailman eri laidoille. Alan tutkimus on vuosisadan mittaan kasvanut, monipuolistunut ja kehittynyt tieteeksi tieteiden joukkoon. Markkinatalouden kilpailu-

PERTTI KETTUNEN, Emeritusprofessori

• e-mail: pertti.kettunen@jyu.fi

ideologiasta on tullut paitsi talouden ja yritystoiminnan ideologia myös niin liiketaloustieteen kuin kaiken muunkin tieteellisen toiminnan ideologia. Liiketaloustieteessä on tieteellisen tutkimuksen rinnalle kehittynyt johtamiskirjallisuuden genre, jonka rajanveto tutkimukseen on hyvin häilyvä. Johtamiskirjallisuudesta on tullut kasvava ja menestyvä yritystoiminnan haara, jonka yhteydet tutkimukseen ovat hyvin kirjavat. Viidakonomainen on liiketaloustiedekin ja kriisien kautta uudistuva,

Tästä talouden ja tieteen kehityskulusta poimin kirjoitelmaani muutamia tärkeäksi katsomia ni piirteitä. Tavoitteeni on havainnollistaa kuinka liiketaloustiede ja sen kriittinen koulukunta liittyvät kiinteästi yhteiskunnan ja sen toimintakulttuurin kehitykseen. Tarkastelen ensisijaisesti teollistuvaa ja teollistunutta maailmaa ja sen muutosta.

TUTKIMUKSEN JA OPETUKSEN KULTTUURI

Organisaatioiden ja niiden johtamisen oppaita on kirjoitettu niin kauan kuin kirjoittaa on osattu. Sun Tzu kirjoitti oman edelleen maineikkaana pidetyn sodankäynnin taidon oppaansa 2500 vuotta sitten. Se kuuluu jokaisen johtajan kirjahyllyn vakioihin. Sokrateen oppilas Ksenofon kirjoitti vaurastumisen taitoa pohtivan kirjansa lähes samoihin aikoihin. Siitä ei kuitenkaan ole tullut samanlainen kesto-suosikki kuin SunTzun kirjasta. Kolmas maininnan arvoinen on Machiavellin hallitsemisen taitojen opas, jolla on ikää 500 vuotta. Sitä voi pitää myös pohdinnaltaan ensimmäisenä kriittisenä opuksena. Nämä kirjat heijastavat oman aikansa kulttuuria ja sen ideologian mukaista johtamista, sodankäynnissä, henkilökohtaisen vaurastumisen tavoittelussa ja valtion johtamisessa. Ihmisyhteisön aikaan ja paikkaan sidottu kulttuuri on kirjoissa ja niiden ohjeissa vahvasti mukana. Käytäntö ja ajan valtarakenteisiin ja toimintakulttuuriin kuuluvat tavat ovat kautta aikojen ohjanneet toimintaa, myös yritystoimintaa enemmän kuin oppaat ja tutkimukset.

Liiketaloustieteen lyhyt 100-vuoden historia opettaa saman asian. Yritystoiminnan vahva sisäänrakennettu motiivi on vaurauden tuottaminen omistajille. Tavat ja keinot vaurauden tavoittelussa ovat tiukasti sidoksissa ajan ja paikan mukaiseen kulttuuriin. Viimeisten runsaan sadan vuoden kehitysjaksossa voidaan erottaa toisistaan enemmän tai vähemmän selvästi erottuvia kulttuurisia vaihteita. Niitä luovia voimia ovat yhteiskunnallisten rakenteiden, ideologioiden, teknologian ja osaamisen kehitys, sodat ja talouden lamat. Lavein vedoin kuvattaessa riittää jako kahteen. Ensimmäinen ajanjakso kattaa vuodet ja vuosikymmenet 1800-luvun lopulta toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Se on aikaa, johon sisältyy kaksi maailmansotaa ja syviä lamakausia. Eteenpäin kuitenkin mentiin. Sodat veivät teknologista kehitystä eteenpäin. Ne myös osoittivat vahvasti, että johtavan aseman maailmassa voi saavuttaa vain talouden, teknologian ja osaamisen ylivoimaisuudella. Toinen jakso toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta tähän päivään on ollut nopeaa ja aina vain vauhdikkaampaa kulutusveroisen armottoman kilpailun markkina-

talouden voittokulkua. Aseellinen sodankäynti on ollut paikallista, mutta taloudellinen ja ideologinen kilpailu lähes sodankäyntiin verrattavaa kamppailua asemasta ja vallasta maailmassa. Globaali markkinatalouden voitto niin ideologian kuin talouden kilvassa on luonut vahvoja yhteiskulttuurin piirteitä yritysten käyttäytymiseen ja niiden johtamiseen.

LIIKETALOUSTIETEEN SYNTY JA ASEMA, MARKKINATALOUDEN KEHITYKSEN ENSIMMÄINEN AALTO

Omistaminen ja johtaminen ovat alun perin ja hyvin pitkään yhdistyneet samassa tai samoissa henkilöissä. Omistajat johtivat yrityksiä omaa vaurastumistaan tavoitellen. Vaurauden ja ammatin mukaisesti organisoituneessa luokkayhteiskunnassa tämä oli itsestään selvyyttä. Kirjoitukseni käsittelemän ajanjakson alkuvaiheessa kauppatieteellinen koulutus ja tutkimus ottivat vasta ensiaskeleitaan. Osakeyhtiömuotoisissakin yrityksissä omistajat pitivät narut käsissään. Tästä on tavasta ja kehityksen vaiheesta on Martin (2010) käyttänyt termiä patruunajohtaminen. Nyt ehkä puhutaan mieluummin, uuskieltä käyttäen, yrittäjyydestä. Teollistuvan maailman suuryritykset olivat perusmuotoisia sarja- tai prosessituotannon yrityksiä. Henkilökunta hankki osaamisensa työssä, ammatillinen koulutus on niukkaa. Tutkimus oli tässä alkuvaiheessa pragmaattista, käsitteistöjä luovaa, ja niillä liiketoimintaa ja maailmaa hahmottavaa. Johtamisen ja hyvän johtajan ominaisuuksien määrittely kuului selvítettäviin asioihin. Pragmaattisuuteen kuului myös selvästi liikkeenjohdon avustamisen ajatus. Keskeiset työn ja toiminnan organisoimien tutkimukselliset teoriat olivat Weberin byrokraatioteoria ja Taylorin tieteellisen liikkeenjohdon teoria. Byrokratian hyvin pitkälle viety käytännön esimerkki oli Bismarckin Saksan hallintomalli, selkeä, täsmällinen tiukka ja luokkayhteiskuntaan sovitettu. Kukin hallintotaso rekrytoi tietystä yhteiskuntaluokasta. Ylenemismahdollisuuksia ei ollut, mutta hyvä ja pitkä palvelu palkittiin eläkkeellä. Byrokratia sopi hyvin luokkayhteiskunnan järjestyksen tueksi ja organisoimien perustaksi. Järjestelmällisyys, tuotavuus ja tehokkuus, taylorismiksi nimetty, oli toinen yksinkertainen siihen aikaan ja kulttuuriin hyvin istuva yritysjohtamisen perusprinsiippi.

Kriittistä yhteiskunnallista ääntä edustivat ja herättivät Marx ja hänen kollegansa. Heidän työnsä vaikutus yritysten johtamiseen näkyi ensisijassa työväenluokan radikalisoitumisessa, työnteekijöiden rintaman rakentumisessa omistajien ja johdon vastavoimaksi. Yritysjohtamisen menetelmiin tai näkemyksiin yrityksen johtamisesta sillä oli niukalti vaikutusta, ellei sitten johdon asenteiden koventumisena ja johtamisperiaatteiden tiukentumisena. Marxin ajatuksista kasvanut ideologinen ja yhteiskunnallinen vastakkainasettelu, ideologinen kamppailu kesti runsaat sata vuotta ennen lopullista ratkaisuaan.

Ensimmäinen maailmansota raunioitti vanhan järjestyksen ja valtiolliset rakenteet ja loi uusia jännityksiä. Euroopasta muodostui 1930-luvulle tullessa diktatuurien maanosia. Ideologi-

nen oikeaoppisuus ja yhteiskunnallinen järjestys ylläpidettiin tarvittaessa voimatoimin. Liikkeenjohdon opit heijastelivat autoritaarista yrityskulttuuria. Ensimmäinen suomalainen liiketalouden yleisopas ilmestyi 1923 edustaa hyvin sotien välisen ajan hallinnollisen liikkeenjohdon maailmankuvaa (Järvinen, 1923). Byrokratian ja taylorismin ajatukset ovat taustalla, yritystoiminnan hallinnollinen järjestäminen keskeisenä ideana. Kriittisen tutkimuksen historian merkittävä tapahtuma oli 1930-luvulla Frankfurtin koulukunnan synty. Sen Marxin ja Freudin lähtökohtiin nojautuva tutkimus oli yhteiskunnallista kritiikkiä. Sille ei paljon ollut tilaa silloisen Euroopan valtaapitävien ajatusmaailmassa. Eräät koulukunnan jäsenet lähtivätkin maanpakoon Euroopasta valtameren toiselle puolelle Yhdysvaltoihin. Yritysten johtamiseen tai liiketaloustieteeseen ei koulukunnan vaikutus silloin yltänyt. He olivat tunnettuja tutkijoita, mutta he vakiinnuttivat asemansa liiketaloustieteessä kriittisen teorian oppi-isinä vasta 1980-luvulla.

Martinin mukaan 1930-luvulla suuren laman jälkimainingeissa Yhdysvalloissa herättiin vaatimaan ammatillisuutta johtamiseen. Martin pitää käännekohtana vuotta 1932, jolloin ilmestyi Berlen ja Meansin kirja: *Modern Corporation ja Private Property*. Ammattijohtajat, kaupparkeakoulujen kasvatit, alkoivat olla keskeinen johtajajoukko suuryrityksissä. Vahva johtajuus sopi hyvin muutenkin autoritaarisiin ideologioihin. Uuteen sotaan valmistautuminen loi 1930-luvun lopulla teollistuneeseen maailmaan nousukauden. Samoin aikoihin tehtiin Yhdysvalloissa ensimmäiset tutkimukset, joissa työntekijät ja heidän kokemukset olivat mukana. Epävirallinen organisaatio ja sosiaaliset suhteet tulivat näkyviin johtamisen ilmiöinä. Human relations koulukunta syntyi liiketaloustieteeseen. Mayon ja kumppaneiden Hawthorne tutkimukset ovat tämän ajatussuunnan aikakirjoihin jäänyt merkki. Sodan aikana 1942 syntynyt Maslowin tarpeiden hierarkia toi yhden edelleen vahvan kiven tähän uuden johtamisen periaatteiden rakentamistyöhön. Käytäntöjen muutos jäi tuleviin rauhan vuosiin. Sotavuodet olivat huono kasvualusta uusille ajatuksille, sodan ja määrällisten tuotantotavoitteiden hallitessa yritystoimintaa.

II maailmansota mullisti jälleen kerran maailmaa ja ihmisten ajattelun. Kilpailu maailmanherruudesta rakentui sodan voittajien, idän ja lännen, väliseksi kylmäksi sodaksi ideologioiden väliseksi valtakamppailuksi. Aika oli myös alkua siirtomaiden vapautukselle, joka sekini muutti valtarakenteita. Sota loi kyynisyyttä valtaapitäviä kohtaan ja laajemminkin kaikkia ideologioita kohtaan. Samalla sota testasi johtamismenetelmiä ja käytäntöjä. Se loi uutta näkemystä joukkojen johtamiseen. Kuitenkin aika oli teollistuneissa maissa aina 1950/60-luvuille saakka suurtuotannon ja vanhojen yritysten aikaa. Jälleenrakentamiseen kelpasivat vanhat koetellut menetelmät, uusi aika sai odottaa ainakin 1960-luvulle. Ihmissuhteiden koulukunnan sotien jälkeisen kauden historiaan jääneitä merkkihenkilöitä olivat organisaatiopsykologit mm. Hertzberg, kaksifaktori-teoria, ja McGregor, teorian X ja Y.

LIIKETALOUSTIEDE VAKIINNUTTAA ASEMANSA, MARKKINATALOUDEN TOINEN AALTO

Ilmissuhteiden koulukunta nousi 1960-luvulle tultaessa tärkeäksi linjaa luovaksi tutkimussuunnaksi. Organisaatiopsykologia, Argyris, McGregor, Herzberg olivat ajan nimiä. Näihin tutkimussuuntiin liittyy merkittävänä vahvistuvana ilmiönä liikkeenjohdon kirjallisuuden tutkimustuloksia yritysjohdolle sen kielellä tulkitseva ja levittävä vyöry. Tutkimuksen ja tutkimustulosten moninainen hyväksikäyttö alkoi. Liiketaloustiede vakiinnutti asemansa tieteiden joukossa, vähitellen Suomessakin.

Menetelmällisesti uudet selittävät tilastolliset tutkimusmenetelmät nousivat tärkeiksi vuoden 1959 jälkeen Yhdysvalloissa tapahtuneessa liiketaloustieteellisen koulutuksen ja tutkimuksen uudistuksessa. Tietotekniikan kehitys oli vielä hyvin alkuvaiheessaan, joten monimuuttujamenetelmiä oli hankala käyttää. Suomalaisina esimerkkeinä tilastollisista tutkimuksista käyvät Unto Virtasen tutkimus Suomen teollisuuden kustannusten rakenteesta vuodelta 1949 ja Lars Wahlbeckin tutkimus tulotason alueellisesta vaihtelusta vuodelta 1950. Ensimmäinen monimuuttujamenetelmiä käyttänyt selityksiin pyrkivä väitöskirja Suomessa oli Sven Kockin tutkimus: *Företagsledning och motivation* vuodelta 1965. Pragmaattinen käsitteellinen tutkimus säilytti hyvin asemansa aina 1960 luvulle.

Uusina tutkimuksellisina linjoina nousivat näkyviin kontingenssiteoria, mm. Burns ja Stalker sekä Mintzberg ja kulttuuritutkimus, mm. Morgan ja Schein. Vähitellen liikkeenjohdon kirjallisuus ja liikkeenjohdon konsultit alkoivat saada merkittävän aseman tutkimustulosten tuojina ja soveltajina liikkeenjohdon tietoon ja käyttöön.

Marxilaisittain suuntautunut kriittinen tutkimus sai ideologisista ja radikaaleista yhteiskunnallisista liikkeistä uutta voimaa 1960 ja 1970 luvuilla. 1980-luvulla kriittinen tutkimus etääntyi näistä ideologista juuristaan ja etsiytyi organisaatioiden kulttuuritutkimuksen kentille. Niistä ajoista kriittinen tutkimus on seurailut yleisiä organisaatiotutkimuksen kehityspolkuja valitettavan marginaalisena kriittisenä äänenä.

Martin asettaa seuraavan rajapyykin yritysten johtamisen perusteiden muutoksessa 1970-luvun lopulle, jolloin osakekurssit ja arvopaperimarkkinat nousivat menetyksen mittareiksi ja omistajien vaurauden mittariksi. Merkittävänä julkaisuna Martin pitää Jensenin ja Mecklingin artikkelia: *Theory of the Firm; Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure*. Tätä merkkivuotta 15 vuotta aiemmin oli tutkimuksessa tapahtunut selkeä aikakauden vaihdos. Selittävien menetelmien, etenkin tilastollisten menetelmien lyhyehkö valtakausi alkoi.

1960-luku oli myös yhteiskunnallisesti ja yritystoiminnassa kulttuurisesti ja toiminnallisesti koko 1970-luvun jatkuneen murros- ja muutosvaiheen alku. Öljykriisi 1973 vauhditti muutosta ja aloitti nopean kansainvälistymiskehityksen. Se oli alkua globaalien kovan kilpailun markkinatalouden nopealle voittokululle. Ideologinen kamppailu ratkesi markkinatalouden voitoksi ja sen

näkyvänä merkinä oli lopulta Neuvostoliiton hajoaminen. Arvopaperimarkkinat nousivat olennaiseksi yrityksen menestyksen mittajiksi. (Sennett, 2007). Ihmisten yksilöllisyyden korostuminen, elämän, sen tilanteiden, rakenteiden ja sosiaalisten suhteiden tilapäisyys, muutosten nopeus ja yllätyksellisyys ovat häivyttäneet aiempaa käsitystä todellisuudesta ja totuudesta. Sama kehitys on tapahtunut niin yhteiskunnassa, organisaatioissa ja ihmisten elämässä historiallisesti katsoen hyvin lyhyessä ajassa parin kolmen vuosikymmenen kuluessa. Yritysten sisäiset pysyvät rakenteet ovat monin osin korvautuneet nopeasti muuttuvilla tilapäisillä rakenteilla. Organisaatiomuutokset arkipäiväistyivät. Yritysten keskeiset toiminnalliset rakenteet muodostuivat verkostoiksi, joiden merkitys oli niiden joustavuudessa. Yhteiskunnallinen eriarvoistuminen sai sekín vauhtia, ideologinen tasa-arvoon perustuva ajattelu haalistui. Bauman (2002,70–73)) on kuvannut muutosta yhteiskunnassa ja ihmisten ajattelussa muutoksena Joosua diskurssista Genesis diskurssiin. Edellisessä, järjestys on sääntö ja epäjärjestys poikkeus. Jälkimmäisessä, epäjärjestys on sääntö ja järjestys poikkeus. Bauman nimeää aikamme notkeaksi moderniksi. Postmoderni on ollut sana, jolla sitä ja monia tähän ilmiöiden joukkoon kuulua yksittäisiä asioita tai niiden joukkoja on koetettu havainnollistaa. Paradoksaalisesti yksilöllisiä haluamme olla jokainen ihmisinä, yrityksinä, valtioina, mutta yksilöllisiä samalla tavoin kuin muutkin.

Kriittisen teorian ja tutkimuksen kannalta tilanne on myös muuttunut. Bauman (2002,51) kuvaa muutosta näin. ”Osat ovat niin sanotusti vaihtuneet: kriittisen teorian tehtävä on muuttunut päinvastaiseksi entiseen tehtävään nähden. Aiemmin sen tehtävänä oli puolustaa yksilön riippumattomuutta ”julkisen sfäärin” joukkojen hyökkäyksiltä. Nuo joukot iskivät kaikkivoivan persoonattoman valtion alistavan hallinnon ja sen lukuisten byrokraattisten lonkeroiden tai niiden pienoismallien nimissä. Nyt kriittisen teorian tehtävänä on puolustaa katoavaa julkisuutta, tai pikemminkin sisustaa ja kansoittaa uudelleen nopeasti autioituvaa julkisuutta, josta on kaikonnut niin valveutunut kansalainen kuin todellinen valtakin.”

1990-luvun alkupuolella liiketaloustieteellinen tutkimus ja samoin johtamisen opit kasvoivat nopeasti mitä moninaisemmiksi ja mitä erilaisimmille perusolettamuksille rakentuviksi pensaikeiksi. Tilastolliset menetelmät menettivät asemaansa. Tulkinnalliset tutkimusmenetelmät valtasivat alaa. Liiketaloustieteellisessä tutkimuksessa alkaa kriittinen tutkimus olla näkyvä, mutta valtavirran laajuuteen, monipuolisuuteen ja kehitysvauhtiin nähden edelleen vähämerkityksellinen alue. Kuitenkin sillä on kaikki oman erillisen tieteenhaaran merkit, omat kongressinsa, julkaisunsa, vahvojakin tutkimusyksiköitä.

UUSKIELI AIKAAMME OHJAAMASSA

Viime vuosikymmeninä teknologian ja talouden ilmiöiden hallitsemassa uusliberalistisen hengen sävyttämässä maailmassa on talouden ja teknologian kieli tarttunut lähes kaikkeen. Palaverit,

innovaatiot, strategiat, kehityskeskustelut ja kokonainen sanoiltaan ja puheenparsiltaan ääretön markkinatalouden uuskieli on vallannut maailman. Tämä kieli hallitsee todellisuuttamme julkisen vallan, yritysten, jopa perheiden ja yksittäisten ihmisten elämästä puhuttaessa. Mikä sanojen sisältö on ja mikä niiden yhteys siihen ilmiöön johon ne alun perin ovat viitanneet, on toinen asia. Niin liikkeenjohtamisen opit kuin kieli ovat alkaneet elää aivan omaa elämäänsä alkuperäisen tutkimuksellisen viittaamiskohteensa ulkopuolella.

Taloudellisen ja teknologisen osaamisen nouseminen maailman kehitystä ohjaaviksi ilmiöiksi on tuonut organisaatioiden tutkimukseen, koulutukseen ja kieleen vahvoja kulttuurisia piirteitä. Yritystoiminta ja sen kehitys ja kehitystarpeet ovat lähtökohta. Muodit, gurut ja muut ihmisyyhteisöjen käytänteet ja ikiaikaiset piirteet ovat kasvaneet osaksi tutkimuksen ja liikkeenjohdonkirjojen maailmaa. Muodikas kieli, modikkaat organisaatiomallit, modikkaat johtamismenetelmät, modikkaat tietotekniset ratkaisut ovat osa koko yhteiskuntaamme, kaikilla aloilla ja kaikessa. Vahva kiivaan kilpailun markkinatalous yhdenmukaistaa yritysten toimintaa, organisaatioita, johtamista ja johtajia. Näin tapahtuu ainakin puheen tasolla. Voisikohan jo puhua yhtenäiskulttuurista?

Liiketaloudellisen aikauskirjan tämä numero on kriittisen tutkimuksen puheenvuoro. Edellä hahmottamaani yleistä taustaa vasten pohdin kriittisen tutkimuksen mahdollisuuksia ja asemaa markkinatalouden viidakossa. Osan tarkasteluani tuen tämän julkaisun muiden artikkeleiden kriittisiin näkemyksiin yhteiskunnasta, yritystoiminnasta, johtamisesta ja liiketaloustieteellisestä tutkimuksesta. Kysyn pohdinnassani onko kriittisellä tutkimuksella sijaa kuvatussa hyvin yhdenmukaisessa taloudellisessa ajattelussa jolle on kehittynyt jopa oma kielenkäyttö? Onko kritiikille kohdetta alati muuttuvassa maailmassa, vai olisiko itse muutos kritiikin aihe? Tarvetta kriittiselle tutkimukselle varmaan on, mutta kuuleeko kukaan kriittistä ääntä, uskooko kukaan?

KUULEEKO KUKAAN, USKOOKO KUKAAN, MERKITSEKÖ MITÄÄN?

Kriittisen tutkimuksen peruskysymyksiä voi luonnehtia monin tavoin. Voi kysyä, mitä kritisoida ja miksi. Mistä vapauttaa ihminen tai yritys. Miten tunkeutua jatkuvasti kaleidoskooppisesti muuttuvan ja häilyvän puheella luodun todellisuuden taakse? Mitä on kriittisyys tässä maailmassa? Olen edellä historiaa tarkastellessani pitänyt taustana yhteiskunnallista tilannetta ja ajan kulttuuria. Mitkä ovat siis tämän ajan yritysten toimintaan heijastuvia kulttuurisia erityispiirteitä? Kehityshistoria ja sen päätepiste, nykyinen maailmamme, antaa eräitä vihjeitä. Siitä löydämme sellaisia aikaamme ja toimintaamme luonnehtivia käsitteitä kuin kilpailu, markkinat, tuottavuus, tehokkuus, yksilöllisyys ja managerialistinen puhe. Nämä käsitteiden avulla voimme aloittaa aikaamme ja sen ilmiöiden hahmottamisen. Ne ovat mielestäni olennaisia lähtökohtia kriittiselle tutkimukselle tänä päivänä.

Maailma, myös tutkimuksen maailma, on nykyisin puhetta ja tekstiä tulvillaan. Puhe ja teksti ovat jo sinänsä kriittisen tutkimuksen tärkeä kohde. Yhdenmukaisella managerialistisella kielellä luodaan kuvia asioista ja niiden asemasta yhteiskunnassamme. Puhe ja teksti ovat myös oiva mahdollisuus ja portti tutkia muita aikamme ilmiötä. Alvesson korostaa kriittisen tutkimuksen tärkeyttä ja mahdollisuuksia ajassamme näin: At best it may enhance collective efforts strengthening a particular research paradigm that may have something vital to say in a world characterized by increasingly influential ideologies of managerialism, reinforced corporate power and the expansion of business schools and management departments function as socialisation agencies for huge numbers of students and propaganda units for business in many countries. (Alvesson, 2008, 24)

Liiketaloudellisen aikakauskirjan tämän numeron artikkeleissa managerialistisen puheen tutkimuksen mahdollisuuksia tuovat esiin Onkila ja Siltaoja yritysten vastuupuheen arvioinnissaan, Malin oppimispuheen analyysissaan, monissa muissakin kirjoituksissa puheen analyysi on tärkeä osa kritiikkiä. Paras esimerkki on Syrjälän tutkimus kahdesta todellisuudesta, johdon puheesta välittyvästä ja työntekijöiden puheesta välittyvästä henkilöstöjohtamisen todellisuudesta.

Puheen läpi pääsemme tärkeinä pitämiimme aikamme kriittisiin ilmiöihin. Niitä kyllä riittää. Valta on niistä olennaisin ja monella tavalla hankalin. Me olemme kasvaneet tiettyyn kulttuuriin ja omaksuneet sen myötä siihen liittyvän vallan itsestänselvyytenä. Se on osa meitä, vaikeasti havaittavissa ja vielä vaikeampi kritisoida. Lisäksi valta on nyt usein piiloutunut kieleen ja järjestelmiin tietotekniikasta osallistumisjärjestelmiin. Sitä piilee yksilöllisyyttä ja julkisuutta ihannoivassa, tasa-arvoa ja osallistumista korostavassa puheessa. Valtaa on ja sitä käytetään, rahan valtaakin. Otetta siihen on vaikea saada. Siihen voi tarttua helpoimmin ehkä sen käytön näkyvissä kohteissa mm. julkisen vallan toiminnan ja rahojen leikkausoperaatioissa tai yritysten karsien toimintaansa ja rakennettaan. Ehkäpä toinen herkullinen kohde voisi olla yksilöllisyyttä ja julkisuutta korostavassa ajassamme katsella vallankäyttöä osana julkisuutta ja yksilöllisyyttä rakentavia ja muita imagoon liittyviä operaatioita. Kriittisistä esimerkeistä käyvät lähes kaikki tämänkin lehden numeron artikkelit. Vallan käyttö on nykyisin suurelta osin todellisuuden rakentamista. Rakennettu kuva jättää vain jo etukäteen valitun vaihtoehdon mahdolliseksi, muut toimintatavat osoittautuvat siinä kuvassa mahdottomiksi tai suorastaan järjettömiksi.

Tässä lehdessä aikamme yritystoiminnan käytäntöjen kritiikissä nostaa Lämsä esiin sukupuolen johtajuudessa ja johtajuustutkimuksessa, Syrjälä henkilöstöjohtamisen ja sitoutumisen kehittämisen. Ne ovat hyviä ja olennaisia esimerkkejä tämän päivän yritystoiminnan kipupisteistä. Kuitenkin ne ovat vain pieni näyte laajasta ja tärkeästä kriittisen tutkimuksen mahdollisista kohteista. Työtä ja tutkittavaa riittää.

Johtamisen tutkimukset ja erityisesti johtamisopit kärsivät kriittisen tutkimuksen puutteesta. Johtamisen käytäntöjen ja menetelmien oikeuttaminen on eräs ilmiö, jossa managerialistinen

kieli on ehkäpä vahvimmin käytössä. Siinä on mukana myös vahva annos vallankäytön oikeuttamista. Sellaiset uudet käsitteinä vastaan tulevat johtamismenetelmien ilmiöt, usein vain sanahelinänä todettavissa olevat, kuin sosiaalinen pääoma, yritysten vastuu, oppiva organisaatio, ovat pohdinnan ja tutkimisen arvoisia erityisesti kriittisessä hengessä. Samaan sarjaan kuuluvat myös valtaistaminen, vastuuttaminen ja muut yksilöä koskevat määreet.

Kriittinen tutkimus liiketaloustieteessä on jo kehittynyt koulukunnaksi. Koulukuntaisuus on ongelma. Kriittinen koulukunta ei ole suuri tai näkyvä. Sen ääni ei kuulu liiketaloustieteen valtavirrassa kovin merkittävänä. Harva yliopistollinen liiketaloustieteellinen koulutus- ja tutkimusyksikkö on omistautunut kriittiselle tutkimukselle. Kriittistä tutkimusta on hajallaan eri puolilla tutkimuskenttää yksittäisinä tutkijoina tai pieninä ryhminä. Missä määrin tutkimustulokset vaikuttavat aikaa myöten liiketaloustieteen valtavirran kehityksen tai yritystoiminnan käytäntöihin, on avoin kysymys. Nopeaa edistymistä tuskin on odotettavissa.

Tutkimuksen vaikutus yritysten toimintaan ja johtamiseen on oma ongelmansa. Kriittisen tutkimuksen lähtökohtainen ongelma on sen kriittisyys. Se ei tyydy esittämään tutkimusten tuloksia vain käytännön ongelmina ja niiden pragmaattisina ratkaisuina. Tutkimustuloksiin sisältyy usein vahvaa kritiikkiä toiminnan perusteisiin, perusorientaatiota ja ideologiaa myöten. Toinen samaan ryhmään kuuluva ongelma on tutkimuksen tulosten leviäminen liikkeenjohdon kirjallisuuden ja konsulttien kautta. Kriittisellä tutkimuksella ei ole vielä merkittävää jalansijaa näissä tulosten levittämiskanavissa. Niinpä tutkimuksen tulokset ja niiden sovellutukset yritysten toimintaa eivät ole saaneet kovin suurta julkisuutta. Elämme julkisuuden aikaa, asiat ovat merkittäviä, jos ne ovat julkisuudessa. Ajatukset ovat merkittäviä, jos niillä on julkisuudessa tunnettu esittäjänsä. Kriittisellä tutkimuksella on toki muutama tutkija, jotka ovat saaneet julkisuutta liiketaloustieteessä mutta pääosin he ovat vielä yritysmaailmalle tuntemattomia suuruuksia.

Niinpä pohdinnan tuloksena on väite siitä, että kriittinen tutkimus on saavuttanut liiketaloustieteessä vakiintumassa olevan aseman tieteenä. Se ei kuitenkaan ole valtavirtaa, kuuluisuutta ja julkisuutta nauttiva osa tutkimusta. Sen merkitys tutkimusta uudistavana voimana on kasvamassa. Sen merkitys käytäntöjä uudistavana voimana on vielä pieni, sillä ei ole liikkeenjohdon kirjallisuuden kanavia, ei näkyviä gurun aseman saavuttaneita edustajia eikä omia suuria tutkimus- ja koulutusyksiköitä. Kriittinen liiketaloustieteellinen tutkimus on osin huutavan ääni korvessa, jota harva kuuntelee ja osin vieno herätyskellon ääni, jota jotkut jo kuuntelevat. ■

LÄHTEET

- ALVESSON, MATS**, Looking at Organizations, Barry, Daved, Hansen, Hans, The Sage Handbook of New Approaches to Organization Studies, Sage 2008
- BAUMAN, ZYGMUNT**, Notkea moderni. Vastapaino 2002
- MARTIN, ROGER**, The Age of Customer Capitalism. Harvard Business Review, January–February 2010
- SENNET, RICHARDT**, Uuden kapitalismin kulttuuri. Vastapaino 2007